

ЗАКАРПАТТЯ В СФЕРІ УГОРСЬКИХ ІНТЕРЕСІВ У 1919-1923 рр.

Архівні документи переконливо свідчать, що історична доля Закарпаття упродовж 20-30-х років постійно перебувала в полі зору уряду України, але не меншу увагу цій проблемі приділяла Угорщина та й інші сусідні держави. Протягом всього міжвоєнного періоду на території нашого краю і поза його межами активно діяла угорська іредента, яка прагнула повернути споконвічну українську землю в лоно святостефанської корони.

Як відомо, згідно з Сен-Жерменським мирним договором, Закарпаття було включено до складу Чехословаччини, що явно не влаштувало угорський уряд і політичні партії країни. Вони будь-якою ціною домагалися включення Закарпаття до складу Угорщини. Ще 5 серпня 1919 р. Угро-руська партія Угорщини прийняла меморандум до Антанти з приводу цього питання. В ньому читаємо: "...Русинський вопрос найліпше так можна би допорядити...як уже ош тисячу роков руснаки все готові білі ід уграм прістаті, так у сем ділі й тепер ізповнят свою волю" [1]. Меморандум підписали М.Куткафал-ві-Кутка, І.Продан, В.Балог, Й.Ілlesh-Ілляшевич, І.Данилович, С.Дзупан, всього близько сто чоловік. Цей меморандум не вплинув, як і ряд інших, на рішення Паризької конференції, але з цього часу угорські агенти розгорнули активну діяльність в Закарпатті. Начальник Громадянського Управління Підкарпатської Русі І.Брейха 10 січня 1920 р. повідомляв Громадянське Управління в Мукачеві, що "становище в Берегові прийняло в результаті безупинної угорсько-монархістської агітації такий характер, що різні залякувальні міри стали неможливими" [2].

17 березня 1920 р. газета "Кашшаї Мункаш" помістила на своїх шпальтах повідомлення про посилення терору в містах Мукачеві та Берегові. Вона констатувала, що політику терору підтримувала Угорська християнсько-соціалістична партія, яка активно діяла, перш за все, в Мукачеві, Берегові та Ужгороді [3]. "Ця партія симпатизує з регентом Горті і добре усвідомлює, що вона представляє угорську іреденту" [4]. Починаючи з 1920 р. угорська агентура починає створювати на території Закарпаття свої організації, підіривні терористичні загони, які повинні були дестабілізувати внутрішньополітичну ситуацію в Чехословаччині загалом. 17 червня 1920 р. начальник поліцейського відділу Громадянського Управління Підкарпатської Русі видав розпорядження, в якому вимагав розслідувати і вжити рішучі заходи проти створення на території Закарпаття пропагандистських угорських центрів. В документі наголошувалося, що "на Словаччині і в Підкарпатській Русі, а саме в Шаришській і Земплинській жупах створюється особливим угорським

військовим командуванням, що називається "Командування у Верхній Угорщині", яке має резиденцію в Мішкольці і підпорядковане пропагандистському центру в Будапешті, антидержавна військова організація" [5]. Як свідчать архівні джерела, подібні організації існували і в інших жупах. Військовою організацією Шаришської, Земплинської і Обауйської жуп керував полковник Ліндер. Зброя для цих організацій направлялася із Польщі і Угорщини в порожніх нафтових цистернах. Висловлювалося припущення, що всією античеською пропагандою керує словак Буліса і професор Давські у Варшаві [6].

Чехословацька поліція встановила постійний і ретельний контроль за діяльністю всіх угорських політичних партій, які існували на території Закарпаття. Це стосувалося, в першу чергу, Угорської партії права, Угорської партії дрібних землеробів (господарів) і Угорської християнсько-соціалістичної партії. Характеризуючи їх діяльність, начальник Ужгородського окружного управління повідомляв жупанські управління, що Угорська партія права, нещодавно утворена, яскраво виражена шовіністична, подібна до партії народної демократії. Вожді партії д-р Зомборі Деже — тутешній жупний адвокат, д-р Синтемрей — колишній жупан Ужгородської жупи. Обидва були звільнені зі служби після відмови прийняти присягу на вірність Чехословацькій Республіці. Серед активістів партії був доктор Ендре Корлат — тутешній адвокат. Партія об'єднала середні верстви населення і угорську інтелігенцію [7].

Угорська партія дрібних господарів за планом землеробської партії в Братиславі повинна була працювати в союзі з Словацькою землеробською партією, але працювати самостійно. В Ужгородській жупі головою виконавчого комітету був поміщик Егрі Франтішек із Малих Геєвців. Партія об'єднувала жителів угорських сіл. Документи підтверджують, що лідери партії провели вночі збори у місцевому римо-католицького приходського священика [8]. Угорська християнсько-соціалістична партія діяла під керівництвом католицького священика Балішія. Її програма нагадувала програму Чехословацької народної партії. В архівних джерелах наголошується, що партія надзвичайно войовнича, тісно зв'язана з угорськими урядовими колами, відкрито симпатизує Угорщині і є ініціатором всіх провокаційних античеських демонстрацій [9].

Начальник політичного управління Підкарпатської Русі Блага у місячному звіті писав наступне про діяльність проугорських партій на Закарпатті: "Все розміщення політичних партій можна б було визначити так, що в південній, точніше в Південно-Західній частині Підкарпатської Русі, самі сильні позиції мають угорські партії християнсько-соціальна і дрібних земледільців, які й далі не приховують свого шовіністичного і ворожого проти Чехословацької республіки способу думок. В багатьох містах угорці організовані, крім вищеназваних партій, також в партію права "Йогпарт", до якої належить більшість угорської інтелігенції. Ця

партія зближується все більше з вищеназваними угорськими партіями і також вороже відноситься до всього чеського. Газети цієї партії “Русинські мадьяр гирлоп” в Ужгороді і “Мункаш Уйшаг” в Мукачеві, хоча мають невелику кількість постійних передплатників, однак процвітають; з’явилися також вже нічим конкретним не доведені здогадки, що вони одержують допомогу від угорського уряду. Газета інтернаціональної соціалістичної партії “Мункаш Уйшаг”, яка з 7 жовтня 1920 р. знову почала виходити в Ужгороді, відкрито звинуватила редакцію “Русинські мадьяр гирлоп” в одержанні допомоги через посередництво угорського посольства у Відні...” [10].

Вже на початку 20-х років угорська преса на своїх шпальтах поміщала матеріали, в яких чітко виношувалися плани відкритої анексії краю. 17 вересня 1920 року Міністерство внутрішніх справ Чехословацької республіки повідомляло Громадянське Управління Підкарпатської Русі про провокаційні матеріали офіційного друкованого органу Угорщини до військового захоплення Закарпаття. “Угорщина повинна,— повідомляє часопис “Угорська зовнішня політика”,— проголосити свій нейтралітет. Але цей нейтралітет не значить, що угорці не повинні готуватися всіми можливими шляхами до оборони краю і кордонів. Для цієї мети необхідно негайно окупувати військовою силою частину між Ужгородом і Мараморш-Сиготом, т. зв. Руську Крайну і цим забезпечити безпеку кордонів. Цими діями нейтралітет ніяк не порушиться, так як ця частина не відноситься згідно мирного договору ні до Чехословаччини, ні до Великої Румунії. Цій т. зв. Руській Крайні ми б забезпечили автономію у всіх відношеннях і здійснили б на цій території самовизначення народів. Ця дія, яка з точки зору охорони наших інтересів безсумнівно необхідна, не вважалася б ні з боку Антанти, ні російсько-німецької групи порушенням нейтралітету, але побачили б в ній таку міру, яка, з одного боку, гарантує і оберігає право самовизначення Руської Крайни, з другого робить надійним становище Угорщині... Ми живемо в час, коли не маємо права відкладати надовго. Події відбуваються. Той, хто хитріший, рішучий і передбачливіший, залишиться, а нерішучий і той, що вагається, загине” [11].

Цікаво, що про діяльність проугорської “п’ятої колони” в краї, добре знали і в Словаччині. Її діячі неоднаразово повідомляли про це Громадянське Управління Підкарпатської Русі. Ось інформація, яка надійшла 7 жовтня 1920 р. з Братислави: “...Адміністрація на Підкарпатській Русі складається цілком із агентів угорської іреденти — причина цього полягає в тому, що ніде ще не усунуті чиновники угорського способу мислення, які здійснюють угорську пропаганду, саботують, чекають Горті, що, безперечно, слід було зроби-ти в інтересах деякого оздоровлення бюрократичного апарату Чехословацької Республіки. Із цього іредентського чиновницько-го складу виняток

становить склад фінансової дирекції, начальник якої Чех організував нову установу, відповідно з вимогами республіки” [12].

Доказ того, що наприкінці 1920 р. посилилась проугорська пропаганда в краї, є звіт Солотвинського жупанського управління від 6 листопада. В ньому, зокрема, говориться: “Політичне становище. У тутешній жупі в даний час у політичному відношенні панує повний спокій. Русинське населення, за винятком організованих робітників, не приймає участі у політичному житті. Згідно з повідомлень таємних агентів, угорці останнім часом послали тут, особливо в Тячівському окрузі, агітаційну діяльність. Їх агітатори розповсюджують при допомозі друкованих видань серед народу угорський X закон про автономію Підкарпатської Русі і обіцяють йому на основі цього ж закону державні володіння, наприклад, ліси і полонини, намагаючись таким чином привернути симпатії русинського народу до угорської державницької ідеї і до угорських кандидатів на виборах, які наближаються. Говорять, що цей сойм буде компетентним вирішувати питання державної приналежності Підкарпатської Русі, і тому, ніби-то, дуже важливо, кого виберуть до сойму.

Проугорською агітацією в Рахівському окрузі керує адвокат доктор Штефан, брат Густава Штефана, якого угорське міністерст-во в Будапешті призначило губернатором “Руської Крайни” і який тепер перебуває в Польщі, очолюючи агітацію за приєднання Словаччини і Підкарпатської Русі до Угорщини. Його соратники: священник Дем’янович, вчитель церковної школи Ченгері, начальник лісової управи в Рахові Вейс і колишній чиновник окружного управління Юліус Гізер, який відмовився прийняти присягу, за що був звільнений. Ще одною опорою мадяронства є управляючі державних лісів, яких прийняли на службу в Чехословацькій Республіці, і яких ненавидить тутешній народ” [13].

Наприкінці 1920 р. зафіксовані перші випадки доставки на територію краю вогнепальної зброї. 15 листопада 1920 р. начальник Громадянського Управління Підкарпатської Русі повідомляв представника ЧСР в Будапешті, що “приходський священник в Нижніх Верецьких Андор Компордай разом із своїм братом Юлієм Коссеєм держать зв’язок з Угорщиною і Польщею, розповсюджують листівки д-ра Микулаша Куткафалві, використовують бідність, яка панує в гірських краях, і, накінець, мали зговор з польським військом про доставку великої кількості зброї і розподіл її між тутешнім народом для підготовки збройного повстання. Після викриття змови священнику Компордаю і Юлію Коссею вдалось втекти за кордон в Польщу, де, згідно слухів, вони до цих пір перебувають. Була заарештована його дружина і ще кілька чоловік цивільних і військових. Дружина священника Компордая, як це було встановлено слідством, допомагала своєму чоловіку у всіх його зрадницьких справах і тому була передана Берегівській прокуратурі за

державну зраду. Кримінальна справа проти вищезгаданої була проведена, але Березівською прокуратурою було запропоновано помилування” [14].

20 листопада 1920 р. газета “Руде право” помістила на своїх шпальтах статтю, в якій зазначалося, що “на всій території Підкарпатської Русі поширився іредентистський рух. Робітники повідомляють про це властям. Але заходів проти іредентизму ніяких не приймають. Окружні начальники в Алшо-Верецькому і Довгому українські громадяни. Як такі, вони є зв’язковими між реакційним угорським урядом і Польщею на території Чехословацької республіки. Начальник окружного управління в Довгому наказав закрити робітничу газету “Домовина” без всяких мотивів. В той же час, коли на Підкарпатській Русі не мають права збиратися більше ніж шість чоловік робітників, коли військова сила всіма засобами переслідує робітників, охороняючи цілісність Чехословацької держави, при допомозі властей одержує підтримку іредентистська християнсько-соціальна партія, а самі установи переповнені іредентистськими чиновниками. В Алшо-Верецькому був призначений начальником управління якийсь Грибовський, якого, однак, через короткий проміжок часу довелось заарештувати, тому що він відкрито проявляв іредентські почуття і оголосив себе прихильником Горті. Староста міста Мукачєва, урядовий комісар д-р Торожський проявив іредентський спосіб мислення під час церковних служб в день угорського національного свята св. Стефана. Дудинський був заарештований за шпіонаж і державну зраду, і хоча розслідування цієї справи було припинено, він був за високою протекцією прямо з тюрми призначений в окружне управління в Хусті” [15].

На початку 1921 р. активізувала свою діяльність Партія дрібних господарів. Мукачєвське жупанське управління повідомляло Поліцейський реферат Підкарпатської Русі в Ужгороді про склад і діяльність цієї партії: “Партія дрібних господарів, зосереджена навколо д-ра Камінського, всіма силами рухається угорською партією, яка ще більше поглядає за кордон, ніж угорська буржуазна партія “Йогпарт”. Секретарі цієї партії цілком представлені угорцями, ворожість яких нашій республіці всім відома. Секретарями партії дрібних господарів є: 1) колишній вчитель Демко, який є одночасно редактором журналу “Карпати Футар”, 2) Йозеф Мергеш в Іршаві, колишній нотар, 3) Дюла Егрешій в Хусті, 4) Куртяк, колишній вчитель, який діє десь в Мараморошській жупі, 5) брат д-ра Камінського Ян, у Великому Севлюші. Всі ці секретарі оплачуються партією. Звідки бере партія гроші, залишається загадкою. Ходять слухи, що уряд Каролі дав Куткалфалві і д-ру Камінському 30 млн. кч. на проведення агітації на колишній території “Руської Крайни”, головою якої був Куткалфалві, а його заступником — Камінський, і д-р Камінський тепер проводить агітацію, підтримує свої газети і виплачує секретарів із цього залишку грошей, який уряд “Руської Крайни” не використав. Доказів цього навести не можу, але

такими є слухи. Партія розгортає свою діяльність обережно і підтримує зв’язки з Угорщиною” [16].

Й. Камінський був звинувачений у фінансуванні з боку урядових осіб Угорщини відомим закарпатським письменником В.Гренджою-Донським. 11 березня 1923 р. він помістив у газеті “Свобода” статтю, в якій однозначно твердив: “Думаєте, що мені невідомо, що в березні минулого року Вам асигновано десять тисяч швейцарських франків на пропаганду, що суму Арношт і Янош (Іван) Рішко в своїй квартирі у Будапешті (Рудольф ракпарт, 27) передали Вам від Франція Кішш Міхала на Вашу антислов’янську, угорську пропаганду. Чи не знаю я, що один журналіст із партії Глінки із Ружомберка, що перейшов весною минулого року через Угорщину в Італію, одержав від Гембеша 30 000 італійських лір, у цій сумі і Ви були зацікавлені (В цьому я посилаюсь на п’ять осіб угорської соціал-демократичної партії, імена яких можу коли-небудь повідомити, якщо буде необхідно)...” [17]. Ця інформація зацікавила чехословацьку поліцію. Начальник поліцейського управління Губер інформував Ужгородську поліцейську дирекцію Президії Громадянського Управління Підкарпатської Русі: “Автором вищезгаданих статей Гренджою-Донським було тутешньому слідчому органу повідомлено, що др. Камінський висилає кур’єрів до угорського депутата Куткалфалві в Будапешт. Одним із цих кур’єрів може бути секретар др. Камінського др. Титус Гулович. В квітні минулого року, ніби-то в Пешті, зустрівся Гренджа-Донський з колишнім писарем др. Камінського по імені Рішко Ене, який ніби-то повідомив Гренджу-Донського, що др. Камінський бере участь в антидержавній пропаганді проти Чехословацької Республіки, метою якої є присудження Підкарпатської Русі до Угорщини.

Для проведення цієї пропаганди др. Камінський ніби-то одержав через Івана і Ене Рішко від угорського уряду 10.000 швейцарських франків. При цій розмові під час вищезгаданої зустрічі в Пешті, ніби-то була також присутня дружина Івана Рішко і ще один свідок, ім’я якого Гренджа-Донський поки-що не хоче відкрити, а повідомить тільки на суді. Також відносно приведеної в статті суми 30.000 італійських лір, вищезгаданий відмовляється дати більш детальну інформацію і заявляє, що на суді всю справу пояснить і назве імена учасників і свідків. Гренджа-Донський в дальнішому вказує, що ці питання не міг раніше опублікувати, поскільки його сім’я мешкала раніше в Угорщині, тому він мав серйозні причини, щоб вона там не переслідувалась.

Відмічається, що др. Камінський має намір на найближчому конгресі партії, який відбудеться в недалекому майбутньому в Мукачєві, оголосити свою офіційну заяву, і ніби-то тимчасово хоче зовсім відійти від політичної діяльності в партії, до повного вирішення суперечки між ним і Гренджою-Донським. Згідно інших таємних свідчень, ніби-то др. Камінський був особисто у редактора Гренджі-Донського і вимагав від

нього, щоб він наведену статтю зняв з мотивуванням, що був погано інформований” [18].

Про фінансування партії Й.Камінського Угорщиною повідомляли Президію внутрішніх справ Чехословацької Республіки також заступник начальника Президії Громадянського Управління Підкарпатської Русі Ворел: “Згідно доносу Піша з Вільхівців, у січні 1921 р. одна угорка, робітниця американського Червоного Хреста, привезла із Угорщини і в Севлюші дала грошову суму для агітації доктору Камінському. Ця жінка сама розповіла про це Пішу. Про ці гроші для партії доктора Камінського донесено В.Куцином із Вільхівців Менду, старшому вахмістру у Вільхівцях” [19].

А тим часом проугорська агітація продовжувалася. На сторінках угорського часопису “Бечі Мадьяр Гирлап” була опублікована стаття Йозефа Майора “Іредентський рух в Словаччині і на Підкарпатській Русі за гроші Горті”. Автор звинувачував угорську газету “Мадьяр Йогпарт” в іредентизмі. “Я вперше в цей час був у столиці Підкарпатської Русі, — писав Й.Майор, — всю мою увагу привернуло панічне повідомлення, але коли я почав цікавитися цим жажливим становищем, я одержав різную картину тієї планомірної, безвідповідальної і шкідливої угорської іредентської пропаганди, яку в Словаччині і на Підкарпатській Русі за гортистські гроші проводять на протязі кількох місяців через газети, а також іншими засобами. Цим не тільки збудоражили людей, а і вбили клин між русинами і угорцями, тоді як русини мали і мають бажання співробітничати в добрій згоді з угорцями, що живуть на Підкарпатській Русі, і як із участі, так і під впливом самосвідомості суспільства, надали угорцям все можливе... Що “Мадьяр Йогпарт” служить чорній реакції, достатньо привести як свідка Стефана Горті, Мукачівського нотаріуса, про якого ніхто не може сказати, щоб він був руйнівником, який вийшов з “Мадьяр Йогпарт”, розірвавши будь-які зв’язки з нею... Але незалежно від цього, ми твердимо і готові довести, що це зрадницьку, темну пропаганду “Мадьяр Йогпарт” проводить за гроші Горті. Можу довести, що “Мадьяр Йогпарт” одержує з Будапешту велику кількість грошей, ці крони, які надходять від Горті, подорожували до каси “Мадьяр Йогпарт” і служили для прогонування “Русинські Мадьяр Гирлап”, “Гатарсели Уйшаг” і інших білих газетних собак. Можу довести, що крім того, прийшли із великого угорського банку в Кошицях через посередництво одного Ужгородського угорського фінансового закладу значні суми і потрапили в касу “Мадьяр Йогпарт”, залишок їх потім використали на утримання “Русинські Мадьяр Гирлап” ...”Мадьяр Йогпарт” цими грошима Горті отрує душу русинських угорців і робить найбільш шкідливе, найбільш безвідповідальне отруєння джерел. До цієї іреденти руку приклав Густав Грац, Його ідея і справа — організація в Празі “Мадьяр шойтотайейкозтото ірода” (угорська інформаційна канцелярія по

газетам)... Його руку ми впізнаємо в тій роботі, яка зв’язала угорські партії в Словаччині і на Підкарпатській Русі під назвою “Опозиційні партії Словаччини і Русі” [20].

У червні 1921 р. при Міністерстві закордонних справ Угорщини в Будапешті був організований офіційний центр іредентської пропаганди на території Чехословаччини, Югославії і Румунії під назвою “Охорона меншин окупованих територій”. Центр поділявся на три частини: Словаччина (Фелвідек), Румунія — Семиградщина (Ердель) і Югославія (Вачка). Румунське відділення іредентського центру, яке знаходилося в Міністерстві закордонних справ Угорщини, складалося із восьми відділів для восьми семигородських жуп (округів), кожний відділ поділявся на три бюро, а саме: 1) бюро (кадастре) — 1 службовець — слідував за всіма діями угорської і угрофільської національності, які здатні для активної пропаганди в окрузі, 2) бюро (пропаганду куртурелле) — 1 службовець — забезпечував пропаганду через пресу (листівки, брошури, книги, фільми) і слідував за вчителями і священиками округу, які присвятили себе іредентській діяльності, 3) бюро (іредента) займалося реєстрацією і відрядженням власних кур’єрів (кількість яких нараховувало 250 чоловік). Важливий факт, що кур’єри їздять в Румунію через територію Чехословацької Республіки, а саме через Кіральхаза-Халмі” [21].

Угорщина нерідко використовувала для пропаганди своїх ідей студентів і представників інтелігенції. 26 червня 1921 р. Громадянське Управління Підкарпатської Русі в Ужгороді повідомляло всі жупанські управління про спробу провести з допомогою угорських студентів широкомасштабну кампанію за приєднання Закарпаття до Угорщини. В один тільки Ужгород прибуло близько тридцяти студентів, які проживали в тутешніх сім’ях під виглядом відвідування родичів. Велика кількість студентів приїхала в Мукачево і Берегово. Всією кампанією керує один із вождів угорської партії права д-р Ендре Корлат і редактор Тиводар. Підключили до цієї роботи також підполковника на пенсії Арку Аюша. Центрами цього руху стали Ужгород, Мукачево і Берегово. У повідомленні говорилося, що “тутешні три головні угорські партії проводять наради з представником “Руського Землеробського Союзу” д-ром Й.Камінським, щоб залучити його і всю партію на свою сторону для великоугорських шовіністичних цілей... добиваються того, щоб д-р Камінський був призначений губернатором. Якщо б ці переговори привели до цілі, всі угорські партії і партія д-ра Камінського утворили б великий спільний блок. В народі згадані студенти ведуть агітацію, що Угорщина є центром, куди раніше місцеві люди ходили на роботу і завжди її знаходили, тоді як тепер вони не можуть перейти чехословацький кордон. Тому народ терпить злидні і насильство з боку чехословацьких властей, тому місцеве населення повинно добиватися того, щоб Підкарпатська Русь знову

перейшла до Угорщини... Необхідно прийняти відповідні міри, щоб протидіяти можливій агітації і її наслідкам” [22].

Іредентська діяльність настільки активізувалася, що чиновник Міністерства внутрішніх справ Чехословаччини писав міністру 31 липня 1921 р.: “Іредентський рух рано чи пізно зробить важке потрясіння в державі” [23]. Аналогічне зафіксував 27 серпня 1921 р. представник поліцейського реферату Громадянського Управління Підкарпатської Русі: “Із повідомлень різноманітних установ з’ясовується, що тут (на Закарпатті — авт.) угорська національна пропаганда здійснюється всіма силами” [24]. Він був переконаний, що “носієм її в першу чергу є угорська християнсько-соціальна партія, діяльність якої переходить часто в справжню іреденту (доказом цього є святкування святого Стефана, що носило принизливий характер, носіння угорських костюмів, лекції про нещасну Угорщину тощо), причому католицький характер цієї партії є цілком негативним, що видно також із того, що в християнсько-соціальній партії є і люди прогресивні і значна кількість євреїв. Ядром її є угорські дворяни, державні службовці (в переважній більшості звільнені) і офіцери. Головною агітаційною опорою цієї партії є студенти, що навчаються в Угорщині, які неодноразово і без паспортів переходять кордон і привозять звідти листівки, різні чутки” [25].

На початку 20-х років Підкарпатську Русь повинна була відвідати спеціальна комісія Антанти для встановлення чіткого кордону. Угорські агенти і це хотіли використати в своїх цілях. Доказом цього є лист угорського шкільного інспектора в місті Матесалка Ене Петрецького директору державної школи в Берегшурані від 29 вересня 1921 р. “Запорпонуєте місцевим угорцям, — просив Е.Петрецький, — триматися заодно, щоб всі угорські села дісталися Угорщині. Прошу Вас знайти надійних людей, здатних вести пропаганду і вислати їх в окуповані села і міста, щоб вони говорили цій місці, що не хочуть бути відірваними від материнської держави, і щоб вони були підготовлені і знали, для чого власне ця місія приїхала. Прошу Вас, пане вчитель, поговорити з паном Йозефом Курмаєм в Берегові і повідомити його про це, щоб він знав, про що йде мова, але звертаю Вашу увагу на те, щоб Ви і в інших містах знайшли надійних угорців, які б підготовляли місцеве угорське населення до цієї демонстрації. Список довірених осіб я вже вислав в центральну канцелярію і повідомив, щоб їх направили як тільки приїде місія Антанти. Сподіваюсь, що Ви, пане вчитель, як справжній патріот при Ваших добрих здібностях це завдання успішно виконаєте” [26].

Молода Чехословацька Республіка тільки ставала на ноги, а правлячі кола Угорщини вже розробляли плани збройного вторгнення в її межі, з метою відриву від неї закарпатських земель. 23 жовтня 1923 р. начальник штабу другого відділення чехословацької армії полковник Моравец телеграфував Громадянському Управлінню Підкарпатської Русі: “ Нам

було повідомлено міністерством по Словаччині, що в Будапешті проводить трьохмісячні збори якийсь іредентський союз в готелі “Паннонія” на Кереспешській вулиці. В цій нараді, ймовірно, бере участь д-р Ендре Корлат, адвокат з Ужгороду. Він є референтом для всієї Підкарпатської Русі як член іредентського союзу. Він уповноважений вищезгаданим союзом добитися перемоги на виборах до Сойму. Якщо опозиційним партіям вдасться добитися більшості в Соймі, вони урочисто проголосять відділення Підкарпатської Русі від Чехословацької Республіки” [27]. Організатори планованого заколоту навіть призначили керівництво для проведення цих операцій. “Командиром для цієї компанії, — писав полковник Моравец, — намічений молодшим братом адвоката Корлата полковник Корлат, який, здається, був у 1921 р. засуджений дивізійним судом в Кошицях до смертної кари. Увесь угорський Земплін заповнений різними навченими і озброєними організаціями. Прикордонна сторожа, пожежники, фінансові охоронці і міські підлягають військовому командуванню. Біля Нового Міста під Шатором проходять постійні навчання, місто і околиці переповнені військами в цивільному одязі. Наступ мав би початися від Нового Міста під Шатором з одного боку і приблизно від Межилаборця силами польських легій з другого. Корлат Ендре знаходиться у постійному зв’язку з угорським посольством у Празі. Зв’язок підтримує Арка, угорський полковник на пенсії, який проживає в Ужгороді.

На останній нараді іредентів у готелі “Паннонія” в Будапешті були представлені також поляки. Між Корлатом і Польшею підтримувано зв’язок, ймовірно, при допозі польських артистів. Правою рукою Корлата є його зять Ковач (одружений на вихованці Корлата), — звільнений державний службовець, проживає в Ужгороді. На Підкарпатській Русі згідно свідчень знаходиться близько 10-12 гортіївських офіцерів (Ужгород, Берегово, Мукачево. У постійному зв’язку з Угорщиною перебував тутешній союз “Мадьяр Йогпарт”, в приміщенні якого часто перебували д-р Ендре Корлат, д-р Керекеш, полковник Арка та інші)” [28].

На початку 20-х років в Угорщині був організований союз фашистів за італійським зразком, який 17 грудня 1922 р. провів велике зібрання в жупанському управлінні в Будапешті, хід якого, особливо промова Фрідріха Штефана, була опублікована в місцевих газетах. 23 грудня 1922 р. Президія Мукачівського жупанського управління повідомляла Президію Управління Підкарпатської Русі про зв’язки фашистських елементів на Закарпатті з організацією угорських фашистів. З’ясувалося, що вождем угорських фашистів є радник міністерства Іван Якович — родич греко-католицького священика в селі Доробратові Мукачівського округу. Офіційним органом організації є газета “Уй немзедек”. У повідомленні вказувалося, що “згідно останніх таємних даних, фашистський рух знаходить відгук також на нашій території... Мукачівський греко-

католицький священик Кабаці знаходиться в Будапешті і він має, згідно таємних даних, зносини з угорськими фашистами” [29].

16 лютого 1922 р. газета “Словенська політика” повідомляла з Ужгороду, що на початку цього року “агітація угорської і русинської партії за автономію Підкарпатської Русі набрала широкого розмаху. Скликаються зібрання, які проводяться в дусі антидержавному і іредентському. Головними ораторами виступають люди, про яких говорять, що вони мають безсумнівні зв'язки з Угорщиною, куди часто виїжджають і повертаються з багатим агітаційним матеріалом, а саме з листівками, брошурами і картами, але також і з грошима. Була видана прокламація на угорській і русинській мовах, в якій проголошувалося, що мирний договір забезпечує громадянам Підкарпатської Русі вибір — Чехословаччина або Угорщина... Ці прокламації називають Тріанонський договір тряпкою, вимагають приєднання Підкарпатської Русі до Угорщини” [30]. Словацька газета вимагала “сильної руки проти державних зрадників, яких виплачує уряд Горті в Пешті. Вона констатує: “Із цих дій кожному зрозуміло, хто веде цю кампанію, це не Підкарпатська Русь, а Будапешт. І справді, наступив час, щоб... підірвати агітації платних агентів і агітаторів із Угорщини був покладений кінець” [31].

Начальник поліції в Берегові був переконаний, що “про будь-яку русинську антидержавну агітацію тут не може бути і мови. Тутешні русини зібрані в читальні “Просвіти”, але їх не можна звинуватити ні в чому антидержавному. За автономію Підкарпатської Русі інтенсивно ведуть боротьбу угорські кола, зосереджені навколо д-ра Бако Габора. Вищезгаданий редактор “Берегі Гірлап” і член партії дрібних землеробів в повній мірі приймає участь у політичному житті. Він був на засіданнях німецьких і угорських сенаторів і депутатів в Кошицях і на Татрах, на з'їзді партії в Левочі, брав участь одночасно в політиці під час приїзду міністерського голови в Ужгороді і запрошений до Праги. Якщо д-р Бако за автономію, то він бореться за визволення краю від чехів, поскільки він твердо переконаний, що якщо прийдуть до влади так звані русини, то буде можливо говорити про приєднання Підкарпатської Русі до Угорщини. На щастя, в Берегові небагато людей типу д-ра Бако” [32].

На думку редакції газети “Чеське слово” (1922, 28 березня), Берегово було не таким вже і безобідним містом у ставленні до іредентського руху. Редакція названого друкованого органу опублікувала лист, який надійшов з Берегова під назвою: “Практика ужгородської влади”, в якому однозначно було зафіксовано: “Головним центром іреденти на Підкарпатській Русі є Берегово, і не тільки тому, що знаходиться на кордоні (3 км) між Чехословацькою Республікою і гортиською Угорщиною, але також і тому, що колишній піджупан Стефан Гулачі при режимі Тісо катував дрібний люд обох національностей... Коли ж чехословацькі війська зайняли цю частину краю, Гулачі виїхав до

Угорщини, але незважаючи на це, він і тепер керує. ... У податковій комісії при берегівському фінансовому управлінні ми не знайдемо ні одного словака чи русина із середнього прошарку, але не знайдемо також ні одного угорського робітника... В комісії засідають іредентисти” [33]. Дана комісія “була утворена шляхом темних махінацій”, як і багато чого іншого. На думку редакції, угорські іредентисти “продовжують сидіти в Ужгороді і через своїх помічників в установах помимо Ужгорода тероризують погрозами і діями (звільненням) тих, хто хоче добросовістно працювати для блага бідного карпаторуського народу, а Прага мовчить” [34].

На початок 20-х років припадають перші відомості про проугорську діяльність А.Бродія. 27 квітня 1922 р. начальник поліцейського управління в Мукачеві доносив Президії Мукачівського жупанського управління, що “до редактора Бродія приїжджає колишній фінансовий радник тутешнього окружного управління Михайлович (можливо псевдонім — авт.), який був у свій час тут заарештований за організацію угорсько-польських легій і переданий дивізійному суду в Ужгороді. Д-р Михайлович знаходиться тепер в Будапешті, де його останнім часом відвідав тесть Перуцці, ресторатор із Мукачева” [35]. З цього часу чехословацька поліція буде слідкувати за кожним кроком майбутнього прем'єр-міністра Підкарпатської Русі. Чехословацька поліція і служба безпеки продовжували також нагляд за Й.Камінським, Бако Габором та іншими проугорськи настроєними політиками краю [36]. Угорські іредентисти встановили контакти з політичними діячами Англії та Італії. Було доведено, що Й.Камінський налагодив досить тісні стосунки з англійським консулом в Празі [37]. Необхідно погодитись з думкою Президії Мукачівського жупанського управління, що “перемога італійського фашизму розбудила бурхливий угорський темперамент фанатичної маси” [38]. Під впливом подій в Італії, “угорські жандарми продовжували погрожувати, що наш кордон не залишиться довго таким, яким є тепер, і вони вірять, що весною будуть проходити службу в Карпатах. Такі розмови ведуть ці жандарми з нашими прикордонниками. 21 січня 1923 р. з угорської сторони світили вночі рефлектором на нашу сторону, а 20 того ж місяця чути було біля години на нашому кордоні стрільбу із кулемета на угорській стороні” [39].

Свідчення про напад, який готується на одне з жупанських управлінь Підкарпатської Русі, “змусив органи безпеки провести посилені розшуки, які, однак, закінчились безрезультатно, так як не виключно, що в результаті своєчасних заходів вислани офіцери і унтер-офіцери, які повинні були здійснити напад, не змогли цього зробити. Тепер, однак, хвилювання, викликані подіями в Угорщині та Німеччині, притихли, однак, можна ще постійно замічати у населення часткову невпевненість...” [40].

Таким чином, на період 1919-1923 рр. припадає період початків античеської і антиукраїнської діяльності угорської іреденти в краї.

Угорщина використовувала для досягнення своїх цілей різні, навіть брульні в політичному відношенні методи: засилання агентів, розповсюдження листівок, шпальти газет і журналів. Робилися спроби ввезення на територію Закарпаття зброї, підготовка збройного путчу. Це було вкрай небезпечно для молодшої Чехословацької Республіки, однак, кордони держави залишилися недоторканими. Угорщина поклала великі надії на угорські і проугорські політичні партії, які діяли в краї, фінансувала своїх платних агентів, якими були Й.Камінський, І.Куртяк, А.Бродій, М.Демко та багато інших. Необхідно також констатувати, що празький уряд нерідко закривав очі на антидержавну діяльність угорської агентури на Закарпатті.

1. ДАЗО, ф.63, оп.1, спр.18, арк.1-4.
2. Там само, ф.14/43с, оп.1, спр.15, арк.84.
3. Там само, ф.14, оп.1, спр.17, арк.1.
4. Там само, ф.63, оп.1, спр.1. арк.14.
5. Там само, ф.29, оп.3, спр.36, арк.6-7.
6. Там само.
7. Там само, арк.7.
8. Там само, арк.6.
9. Там само, арк.7.
10. Там само.
11. Там само, спр.86, арк.3.
12. Там само, спр.22, арк.135-136.
13. Там само, спр.28, арк.102-104.
14. Там само, спр.123, арк.57-58.
15. Там само, спр.105, арк.15-16.
16. Там само, спр.132, арк. 58.
17. Там само, спр.228, арк.53-54.
18. Там само, арк.57-58.
19. Там само, спр.125, арк.35.
20. Там само, ф.14, оп.1, спр.57, арк.21.
21. Там само, ф.29, оп.3, спр.124, арк.114.
22. Там само, ф.14, оп.1, спр.55, арк.1-3.
23. Там само, ф.29, оп.3, спр.183, арк.1-2.
24. Там само, спр.183, арк.36.
25. Там само.
26. Там само, арк.135.
27. Там само, спр.176, арк.217-218.
28. Там само.
29. Там само, оп.3, спр.261, арк.86.
30. Там само, спр.155, арк.57.
31. Там само.
32. Там само, арк.63.

33. Там само, арк.23.

34. Там само.

35. Там само, ф.13, оп.1, спр.654, арк.1.

36. Там само, ф.29, оп.3, спр.228, арк.20-21.

37. Там само.

38. Там само, арк.26-28.

39. Там само, арк.27.

40. Там само, спр.212, арк.9-10.